

СТЕФАНЧУК МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ

ЦИВІЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

МОНОГРАФІЯ

КИЇВ
2020

УДК 347.1

С 79

Рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака Національної академії правових наук України (протокол № 11 від 26 грудня 2018 р.)

Рецензенти:

Галантич Микола Костянтинович – Заступник директора Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України з наукової роботи, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.

Гринько Світлана Дмитрівна – Завідувач кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, доктор юридичних наук, професор.

Отраднава Олеся Олександрівна – Професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент.

Стефанчук М. О.

С 79 Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія / М.О. Стефанчук – Київ : Артек, 2020. – 479 с.

ISBN 978-617-7674-95-4

Монографія присвячена дослідженню найбільш проблемних аспектів правосуб'єктності фізичних осіб. У роботі подано ґрунтовний аналіз великого обсягу законодавчих, наукових джерел та судової практики у цій сфері. Це дослідження сприятиме вдосконаленню чинного цивільного законодавства у частині правового регулювання відносин, пов'язаних із визначенням правосуб'єктності фізичних осіб, а також поглибленню розуміння її сутності та особливостей як однієї з найбільш фундаментальних правових категорій.

Для науковців, викладачів і студентів вищих юридичних навчальних закладів та факультетів, депутатів усіх рівнів, працівників судових органів, державного апарату та органів місцевого самоврядування, усім, хто цікавиться проблемами цивільного права.

УДК 347.1

С 79

ISBN 978-617-7674-95-4

© М.О. Стефанчук, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКЕ ТА ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ТА ЇЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ	9
1.1. Історико-правовий розвиток поняття «фізична особа».....	9
1.2. Поняття правосуб'єктності фізичної особи як цивільно-правової категорії.....	48
РОЗДІЛ 2 ІНДИВІДУАЛІЗУЮЧІ ОЗНАКИ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	72
2.1. Поняття та ознаки фізичної особи як самостійної цивільно-правової категорії.....	72
2.2. Фізіологічні індивідуалізуючі ознаки фізичної особи та їх значення для участі у цивільних правовідносинах.....	86
2.3. Соціальні індивідуалізуючі ознаки фізичної особи та їх значення для участі у цивільних правовідносинах.....	116
РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	152
3.1. Поняття цивільної правоздатності та його розвиток у цивільно-правовій доктрині.....	152
3.2. Теорія «динамічної правоздатності» та її вплив на українську правову систему.....	181
3.3. «Обмежена правоздатність» та проблеми її застосування.....	243
РОЗДІЛ 4 ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	271
4.1. Поняття цивільної дієздатності та його розвиток у цивільно-правовій доктрині.....	271
4.2. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав малолітніми в межах своєї дієздатності.....	306
4.3. Дієздатність неповнолітніх та проблеми їх емансипації.....	343
4.4. Проблеми участі в цивільних правовідносинах фізичних осіб з дефектом дієздатності.....	361
4.5. Вплив інноваційних технологій на правосуб'єктність фізичної особи та перспективи правового регулювання їх використання.....	393
ВИСНОВКИ	414
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	433

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

BGB	Німецьке Цивільне Уложення 1896 року
ГК	Господарський кодекс
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
КК	Кримінальний кодекс
Конституція СРСР	Конституція Союзу радянських соціалістичних республік
Конституція ФРН	Конституція Федеративної республіки Німеччини
Основи	Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік
СК	Сімейний кодекс
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

*Присвячено найдорожчим у світі Людям –
моїм Батькам, Дружині, Дітям, Брату.
Низький Вам уклін за підтримку.*

ВСТУП

Людина завжди була, є і залишається головною загадкою для філософського мислення. Усі філософи, починаючи із античності і до наших днів розмірковували над проблемою людської природи та сутності людського буття. Це питання стало ключовим та основоположним для таких фундаментальних наук, як філософія, антропология, соціологія, психологія, анатомія, юриспруденція тощо, які протягом багатьох століть намагаються визначити природу людини з погляду власної наукової специфіки. Відносини за участю людини як фізичної особи є, безсумнівно, одним із основних предметів дослідження й науки цивільного права.

Твердження Рене Декарта про те, що людина є мірою всіх речей, отримало своє відображення в розвитку і вдосконаленні вітчизняного цивільного законодавства в період економіко-правових реформ. Крім того, доктринальні дослідження правосуб'єктності фізичних осіб набувають особливого значення та актуальності при вдосконаленні механізму правого регулювання суспільних відносин, що виникають у приватноправовій сфері, специфіка яких може бути досягнута і розкрита перш за все крізь призму глибокого і всебічного аналізу цивільно-правового становища фізичних осіб як основних суб'єктів цивільно-правових відносин.

Проголошення України суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою передбачає необхідність створення таких умов для розвитку українського суспільства, в яких людина, її права, свободи і законні інтереси справді є найвищою соціальною цінністю, а їх визнання, забезпечення, дотримання і захист – пріоритетним обов'язком держави.

Безсумнівним є той факт, що цивільно-правове становище фізичних осіб є надзвичайно складним, багатоаспектним і динамічним явищем, специфіка якого зумовлена цілою низкою різноманітних факторів, зокрема, соціальною та економічною політикою держави. Це своєю чергою створює об'єктивну необхідність визначення, виокремлення та дослідження фундаментальних компонентів цивільно-правового статусу фізичної особи. Проте, на жаль, у сучасній цивілістиці досі не сформувалося уніфікованого наукового підходу до основних категорій, що характеризують цей статус, центральним із яких є саме правосуб'єктність, вчення про яку сягають ще часів римського права.

Протягом останніх декількох десятиріч дослідження специфіки правосуб'єктності та її основних елементів набуло безпрецедентно важливого значення з огляду на закріплення на найвищому міжнародному рівні – у Загальній декларації прав людини 1948 р. та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. – положення про те, що «кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності». Крім того, вказане положення вкотре демонструє прояв принципу антропоцентризму як фундаментального для побудови соціальної на правовій держави.

Варто зауважити, що питання, пов'язані з цивільною правосуб'єктністю фізичних осіб, не є новими для вітчизняної юриспруденції загалом. Науково-теоретичну базу дослідження особливостей правосуб'єктності фізичних осіб складають праці таких відомих вчених-цивілістів дореволюційного, радянського і сучасного періодів, як: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, В. І. Борисової, С. М. Братуся, А. В. Венедиктова, О. М. Вінник, М. В. Вітрука, В. П. Грибанова, А. Б. Гриняка, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, О. С. Йоффе, Н. В. Козлової, О. О. Кота, В. М. Кравчука, О. О. Красавчікова, О. Д. Крупчана, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Лаптева, В. В. Луця,

Р. А. Майданика, В. К. Мамутова, В. Д. Примака, З. В. Ромовської, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, М. С. Суворова, Є. О. Суханова, Р. Й. Халфіної, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові, Б. Б. Черепахіна, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича та ін.

При цьому слід констатувати, що й досі залишаються невіршеними доволі важливі теоретичні питання, зокрема, ті, що пов'язані з визначенням самого поняття «правосуб'єктність фізичної особи», зі встановленням його співвідношення з такими поняттями, як «правоздатність», «дієздатність», «правовий статус», з вирішенням проблемних аспектів індивідуалізації фізичних осіб, зі встановленням та дослідженням специфіки дієздатності окремих категорії осіб тощо. Вказане дозволяє стверджувати, що без комплексного, фундаментального, ретроспективного аналізу численних дискусійних питань цивільної правосуб'єктності фізичних осіб, що є невід'ємним елементом будь-якого приватноправового інституту, та окреслення конкретних шляхів їх вирішення подальший послідовний розвиток цивілістичної науки та вдосконалення цивільного законодавства не вбачається можливим, що власне і зумовлює актуальність цього монографічного дослідження.

Окреслені вище проблемні питання, безумовно, становлять чималий інтерес не тільки для цивільного права та інших галузевих правових дисциплін, а й для теорії держави і права, з огляду на що їм присвячено належну увагу в монографії. Крім того, у дослідженні також відображено основні історичні аспекти становлення та розвитку правового регулювання відносин, пов'язаних із правосуб'єктністю фізичних осіб, а також особливості їх міжнародно-правового закріплення. Сьогодні можна із впевненістю стверджувати, що категорія правосуб'єктності фізичних осіб у правовій доктрині послідовно набуває риси, властиві міжгалузевому правовому інституту, виходячи за межі предмета цивільного права.

Варто зауважити, що сучасний етап розвитку вчень про правосуб'єктність характеризується динамічністю та виникненням без перебільшення новаторських підходів до розуміння правосуб'єктності, що, зокрема, зумовлено значним стрибком у розвитку передових інноваційних технологій та робототехніки. Поява штучного інтелекту та розгалуженої системи роботів, наділених високим рівнем автономії, здатних самостійно вступати у соціальні зв'язки та виконувати різноманітні завдання, зумовлює об'єктивну необхідність перегляду традиційних та усталених доктринальних підходів до визначення особливостей правосуб'єктності та її носіїв. Адже цілком імовірно, що в найближчому майбутньому інноваційні технології докорінно змінять структуру економіки, ринку праці та побудову суспільства в цілому. Більше того, серед дослідників уже ведуться дискусії з приводу доцільності надання роботам зі штучним інтелектом статусу суб'єкта цивільного права та наділення їх правосуб'єктністю, еквівалентною правосуб'єктності фізичних осіб. Це своєю чергою вимагає від наукової спільноти та законодавця акумулювання зусиль з метою своєчасного реагування на виникнення нових явищ та забезпечення адекватного правового регулювання відносин щодо використання передових досягнень робототехніки.

Усе вищезазначене зумовило структуру та відповідний зміст усіх розділів монографії, присвячених дослідженню найбільш проблемних аспектів правосуб'єктності фізичних осіб. У роботі подано ґрунтовний аналіз великого обсягу законодавчих, наукових джерел та судової практики у цій сфері. Сподіваємось, що це дослідження сприятиме вдосконаленню чинного цивільного законодавства у частині правового регулювання відносин, пов'язаних із визначенням правосуб'єктності фізичних осіб, а також поглибленню розуміння її сутності та особливостей як однієї з найбільш фундаментальних правових категорій.

Наукове видання

Стефанчук Микола Олексійович,

**ЦИВІЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ**

Монографія

Відповідальний за випуск – П. В. Іванов
Комп'ютерне складання – М. О. Стефанчук
Оригінал-макет – М. О. Стефанчук
Дизайн обкладинки – П. В. Іванов

Підписано до друку 11.12.2019 р.
Формат 60×90/32. Папір офсетний.
Гарнітура Palatino Linotype.
Друк офсетний. Ум. др. арк. 19,67
Наклад 300 прим. Зам № 1210-1216

Видавничий дім «АртЕк»

Тел.: (067) 440-11-37

**Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 4779 від 15.10.2014.**